

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

SHARQ MASH'ALI

Jurnal veb-sayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/ot>

SHARQ MASH'ALI

TARIXCHI G'YOSIDDIN XONDAMIRNING
BOBURSHUNOSLIKKA QO'SHGAN HISSASI**Abdumajid Madraimov**

Tarix fanlari doktori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi,
O'zR FA Temuriylar tarixi davlat muzeyi katta ilmiy xodimi

[ORCID: 0009-0002-8027-9066](https://orcid.org/0009-0002-8027-9066)

Askariy Madraimov

Dotsent, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, TDSHU

[ORCID: 0009-0000-2238-2888](https://orcid.org/0009-0000-2238-2888)

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Temuriylar, Sulton Abusa'id Mirzo, Umarshayx Mirzo, Zahiriddin Muhammad Bobur, Alisher Navoiy, Mirzo Muhammad Haydar, "Habib us-siyar", "Xulosat ul-axbor", "Boburnoma", "Tarixi Rashidiy", boburshunoslik.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Temuriylar davrining yirik tarixchisi G'iyosiddin Xondamir (1476-1534) bin Xoja Humomiddin bin Xoja Jaloluddin Muhammad bin Xoja Burxoniddin Muhammad Sheroziyning o'zi to'g'risida hamda "Maosir ul-muluk" ("Podshohlarning ulug' ishlari"), "Habib us-siyar fi axbori afrod ul-bashar" ("Bashar ahlining siyratidan xabar beruvchi do'st"), «Dastur ul-vuzaro» ("Vazirlarga qo'llanma"), "Xulosat ul-axbor fi bayon al-ahvol al-axyor" ("Yaxshi kishilarning hayotlari to'g'risida qisqacha ma'lumotlar"), "Makorim ul-axloq" ("Olijanob hulqlar"), "Qonuni Humoyuniy" ("Humoyun qonunlari") va boshqa asarlari haqida ixcham ma'lumotlar keltirildi.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) ibn Umarshayx Mirzo ibn Sulton Abusaid Mirzoning hayoti va faoliyati Farg'ona, Movarounnahr, Kobul va Shimoliy Hindistonda XV asr oxiri XVI asr boshlarida bo'lib o'tgan. U ota tomonidan Temuriy, ibn Umarshayx Mirzo, ibn Sulton Abusaid Mirzo, ibn Mirzo Sulton Muhammad ibn Mironshoh Mirzo, ibn Amir Temurdir. Onasi Qutlug' Nigor Xonim esa binti Yunusxon bo'lib, Chig'atoyxon orqali Chingizxonga borib taqaladi.

G'iyosiddin Xondamirning eng yirik "Habib us-siyar fi axbori afrod ul-bashar" asarida Zahiriddin Muhammad Boburning tug'ilishi,

hayoti va faoliyati, uning bobosi Sulton Abusaid Mirzo, uning farzandlari Sulton Ahmad Mirzo, Sulton Mahmud Mirzo, Umarshayx mirzo, Mirzo Ulug'bek, Mirzo Sulton Muhammad, Mirzo Shohrux, Mirzo abu Bakr mirzo, Mirzo Sulton Murod, Mirzo Sulton Xaliliy, Mirzo Sulton Valad va Mirzo Sulton Umar to'g'risida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Bularni Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" va Mirzo Muhammad Haydar (1499-1551) ning "Tarixi Rashidiy" asarlaridagi ma'lumotlar bilan qiyosiy o'rganish asosida tarixchining boburshunoslikka qo'shgan muhim hissasini aniqlashga harakat qilindi.

THE CONTRIBUTION OF HISTORIAN GIYOSIDDIN KHONDAMIR TO BABUR STUDIES

Abdumajid Madraimov

*Doctor of Historical Sciences, Honored Cultural Worker of Uzbekistan,
Senior Researcher at the State Museum of History of the Timurids,
Academy of Sciences of Uzbekistan
ORCID: 0009-0002-8027-9066*

Askariy Madraimov

*Associate Professor, PhD in Historical Sciences,
Tashkent State University of Oriental Studies
ORCID: 0009-0000-2238-2888*

ABOUT THE ARTICLE

Key words: *Timurid, Sultan Abusaid Mirza, Umarsheikh Mirza, Zakhiriddin Muhammad Babur, Alisher Navoi, Mirza Muhammad Haidar, "Khabib us-sayar", "Khulasat ul-akhbar", "Baburnoma", "Tarihi Rashidi", baburovedenie.*

Annotation. *This article provides brief information about the great historian of the Timurid era Ghiyasiddin Khondamir (1476-1534) bin Khwaja Humamuddin bin Khwaja Jalaluddin Muhammad bin Khwaja Burhaniddin Muhammad Shirozi, as well as information about his works such as: "Maosir ul-muluk" ("Great deeds of the kings"), "Habib us-siyar fi akhbari afrodi ul-Bashar" ("Friend informing about the life of the inhabitants of Bashari"), "Dastur ul-Wuzaro" ("Guide of ministers"), "Khulosat ul-akhbar fi bayan al-ahwal al-akhyor" ("Brief information about the life of good people"), "Makorim ul-akhlaq" ("Noble characters"), "Kanuni Humayuni" ("Laws Humayun").*

The life and work of Zahiruddin Muhammad Babur (1483-1530) ibn Umarsheikh Mirza ibn Sultan Abusaid Mirza took place in Fergana, Movarunnahr, Kabul and Northern India in the late 15th - early 16th centuries. On his father's side, he is a Temurid, ibn Umarsheikh Mirza, ibn Sultan Abusaid Mirza, ibn Mirza Sultan Muhammad ibn Mironshah Mirza, ibn Amir Temur. His mother, Kutlug Nigor Khanum, is the daughter of Yunus Khan from the Genghis Khan clan along the Chigatai line. The birth, life and work of Zahiriddin Muhammad Babur, his grandfather Sultan Abusaid

Mirza, his children Sultan Ahmad Mirza, Sultan Mahmud Mirza, Umarshaykh Mirza, Mirza Ulugh Beg, Mirza Sultan are described in the greatest work of Giyasiddin Khondamir "Habib us-sayar fi akhbori afrod ul-bashar". There is valuable information about Muhammad, Mirza Shahrukh, Mirza Abu Bakr Mirza, Mirza Sultan Murad, Mirza Sultan Khalili, Mirza Sultan Vlad and Mirza Sultan Omar. This article attempts to determine the contribution of the historian to Babur studies based on a comparative study with the information in the Baburnome of Zakhiriddin Muhammad Babur and the History of the Rashidis by Mirza Muhammad Haidar (1499-1551).

ВКЛАД ИСТОРИКА ГИЯСУДДИНА ХОНДАМИРА В БАБУРОВЕДЕНИЕ

Абдумаджид Мадраимов

*Доктор исторических наук, заслуженный работник культуры Узбекистана, Старший научный сотрудник Государственного музея истории тимуридов, Академия наук Узбекистана
ORCID: 0009-0002-8027-9066*

Аскарый Мадраимов

*Доцент, доктор философии (PhD) по историческим наукам, Ташкентский государственный университет востоковедения
ORCID: 0009-0000-2238-2888*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: *Тимуриды, Султан Абусаид Мирза, Умаршейх Мирза, Захириддин Мухаммад Бабур, Алишер Навои, Мирза Мухаммад Хайдар, «Хабиб ус-сайар», «Хулосат уль-ахбар», «Бабурнома», «Тарихи Рашиди», бабуроведение.*

Аннотация. *В этой статье дано краткая информация о великом историке эпохи Тимуридов Гиясиддин Хондамира (1476-1534) бин Ходжа Хумамуддин бин Ходжа Джалалуддин Мухаммад бин Ходжа Бурханиддин Мухаммад Ширози, а так же информация о его трудах как: «Маосир уль-мулюк» («Великие дела царей»), «Хабиб ус-сияр фи ахбари афрод» уль-Башар» ("Друг, информирующий о жизни жителей Башара"), "Дастур уль-Вузаро" ("Путеводитель министров"), "Хулосат уль-ахбар фи баян аль-ахваль аль-ахёр» («Краткие сведения о жизни добрых людей»), «Макорим уль-ахлак» («Благородные характеры»), «Кануни Хумаюны» («Законы Хумаюна»).*

Жизнь и деятельность Захируддина Мухаммада Бабура (1483-1530) ибн Умаршейха Мирзы ибн Султана Абусаида Мирзы проходила в Фергане, Моваруннахре, Кабуле и Северной Индии в конце XV - начале XVI веков. По отцовской линии он Темурид, ибн Умаршейх Мирза, ибн Султан Абусаид Мирза, ибн Мирза Султан Мухаммад ибн Мироншах Мирза, ибн Амир

Темур. Его мать Кутлуг Нигор ханым — дочь Юнус-хана из рода Чингисхана по Чигатайской линии.

Рождение, жизнь и деятельность Захириддина Мухаммада Бабура, его деда Султана Абусаида Мирзы, его детей Султана Ахмад Мирзы, Султана Махмуда Мирзы, Умаршейха Мирзы, Мирзы Улугбека, Мирзы Султана описаны в величайшем произведении Гиязиддина Хондамира «Хабиб ус- сайар фи ахбори афрод уль-баиар». Имеется ценная информация о Мухаммаде, Мирзе Шахрухе, Мирзе Абу Бакре Мирзе, Мирзе Султани Мураде, Мирзе Султани Халили, Мирзе Султани Владе и Мирзе Султани Омаре. В данной статье была предпринята попытка определить вклад историка в бабуроведение на основе сравнительного изучения со сведениями в «Бабурноме» Захириддина Мухаммада Бабура и «История Рашидий» Мирзы Мухаммада Хайдара (1499-1551).

KIRISH.

Temuriylar davri tarixda juda katta iz qoldirgan, ayniqsa Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) davri va u asos solgan davlatning tarixi. Shu bois tarixshunoslarda bu davr katta qiziqish uyg'otadi.

Ilk boburshunoslardan biri deb biz Temuriylar davri buyuk tarixchi olim, yoshi Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530) dan sakkiz yosh ulug' bo'lgan G'iyosiddin bin Humomiddin Xondamir (1475, Hirot-1534, Agra)ni aytishimiz mumkin. Bu tarixchi to'g'risida B.Ahmedov (Axmedov, pp. 33-37), N.D.Mikluxo-Maklay (Mikluxa-Maklay, 1963), D.Yusupova (Yusupova, 2006), afg'on olimi Abdug'affor Bayoniy (Bayoniy, 2015), M.Ahmedov, I.Bekjonov (Xondamir, 2013) va boshqalar o'z asarlarida ma'lumotlar keltirishgan.

TADQIQOTNING USULLARI

Ilmiy maqsadga erishish va qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun umumiy falsafiy va maxsus tarixiy tadqiqot usullari: tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, tavsifiy, qiyosiy, tipologik va tizimli, shuningdek, manbalarga munosabat bo'yicha tarixiy-tanqidiy, sharhlash usullaridan foydalanilgan.

NATIJALAR

Xondamirning otasi Xoja Humomiddin ibn Xoja Jaloliddin Muhammad ibn Burxoniddin Hiraviy Badaxshon hokimi Sulton Mahmud Mirzo ibn Sulton Abu Sa'id Temuriyning vaziri bo'lgan. Uning onasi o'z zamonasining taniqli tarixchisi va mashhur yetti jildli kitob "Ravzat us-safo" nomli asarning muallifi Muhammad Mirxond (vaf. 1498) ning qizi edi. Xondamir Hirot shahrida tavallud topib, asosan bobosi Muhammad Mirxondning vafotigacha uning tarbiyasida bo'lgan. Bolalik va o'smirlilik davrlarida tafsir, adabiyot, til va tarixni o'qib o'rgangan. Xondamir Sulton Husayn Mirzo saroyiga, jumladan uning vaziri Amir Alisher (1441-1501)ning huzuriga yo'l topadi.

Amir Alisherning homiyligi va rag'batlantirishi bilan tarixchi "Maosir ul-muluk" nomli kitobini yozadi. Navoiy yosh yigitdagi yaxshigina iste'dodni ko'rib, o'zining kutubxonasini uning ixtiyoriga topshirgan edi. Tarixchi o'z yoshligi to'g'risida "Xulosat ul-axbor fi bayon al-ahvol al-axyor"

(“Yaxshi kishilarning hayotlari to‘g‘risida qisqacha ma‘lumotlar”) nomli asari muqaddimasida yozgan edi: “Hayotimning tongi bo‘lgan yoshlik davrim boshlaridan ulug‘ kishilarning hayotlari tarixini o‘rganish va tadqiq etishga qattiq qiziqib, esimni tanigan chog‘larimdan boshlab, aziz umrni kitoblar o‘qishga sarfladim va har doim ajdodlar hayot yo‘llari sahifalariga hamda avlodlarning ular to‘g‘risidagi qiziqarli rivoyatlariga ko‘z tashlab keldim. Olam to‘g‘risidagi bilimlardan xabardor bo‘lib, ummatlarning hayotlari va qilgan ishlari to‘g‘risida bir ozgina ma‘lumotga ega bo‘lgach, shuningdek, hazrati Amir Alisherning adolat va inoyat nurlari ushbu notavonning yuziga tushib, bu holat kun sayin kuchayib, lahza sayin takomillashgach, hijratning 904-yili (melodiy 1498/1499-yilda) donishmand vazir va fozil sadr Nizomiddin Alisher o‘z kitoblari xazinasini mening ixtiyoriga topshirib, meni ushbu nafis kutubxonadan foydalanish sharafiga muyassar qildilar. (Ul hazrat o‘zlarining kutubxonalarida bo‘lgan tarix va rivoyatlarga bag‘ishlangan har qanday kitobni mendek bir notavonga taqdim etib, meni ushbu asarlarni o‘qib-o‘rganishga rag‘batlantirdilar” (Bayoniy, 2015, 153 b.). Amalda tarixchi Amir Alisherning kitobdori vazifasini bajarar edi. Buyuk shoir vafot etgan hijriy 906/ melodiy 1501-yilgacha uning xizmatida bo‘lgan va o‘sha yili Alisher Navoiy to‘g‘risidagi “Makorim ul-axloq” (Olijanob xulqlar) nomli kitobini yozadi. Shundan so‘ng Xondamir Sulton Husayn Mirzoning katta o‘g‘li Badiuzzamon Mirzo xizmatiga kirib, uning vaziri vazifasini bajaradi.

1506-yil 4-mayda Sulton Husayn mirzo vafot etgach, Badiuzzamon Mirzo va Muzaffar Mirzo ikkalasi taxtga o‘tirishadi, ammo ular Muhammad Shayboniyxonning 1507-yilgi Hirot hujumiga qarshilik ko‘rsata olmay, mag‘lub bo‘ladilar. Xondamir hijriy 916 /1510-1511-yillariga qadar Hirotida bo‘ladi. Shundan so‘ng uning darbadarlik hayoti boshlanadi.

Hijriy 927/1520-1521-yili Safaviylarning Hirot shahridagi hokimi Amir G‘iyosiddin Muhammad al-Husayniy al-Qozi iltimosiga binoan “Habib us-siyar” asarining 1 jildini yozib beradi. Shu vaqtda homiysi qatl etiladi. Yangi hokim Karimiddin Habibulloh Sovajiy tarixchini qo‘llaydi va tarixchi hijriy 930/1523-1524-yili o‘z kitobini unga bag‘ishlab yozib tugatadi. Bungacha Xondamir ma‘lum muddat Badiuzzamon Mirzo o‘g‘li Muhammad Zamon Mirzo xizmatida bo‘lgan va shu yillar orasida bir-ikki marta Zahiriddin Muhammad Bobur bilan uchrashgan.

Hijriy 932/1526-yili Xondamir Hirotidan Qandahorga yo‘l oladi. Hijriy 934/1528-yili u Hindiston tomon yo‘l oladi va hijriy 935/1528-yili Agra shahriga Bobur huzuriga borgan. “Boburnoma”da Xondamirning Hindistonga kelgani haqida ma‘lumot berilgan. Bobur u bilan muloqot qilib turgan. Bir marta u Xondamir, Shayx Zayn va Mullo Shihobni o‘z huzuriga taklif qilib, quyidagi baytni bitib yuborgan:

Shayxu Mullo Shihobu Xondamir, Keling uch-uch, ikki-ikki, bir-bir (Bayoniy, 2015, 378 b.).

Xondamir Boburning Bengaliya va Gang daryosi sohillari bo‘ylab qilgan yurishida unga hamrohlik qilgan. 1530-yili Bobur vafot etgach, uning o‘g‘li Humoyun saroyida xizmat qilgan, unga bag‘ishlab “Qonuni Humoyuniy” asarini yozgan va “Amiri ul-muarrixon” degan sharaflı nomga muyassar bo‘ladi. Tarixchi hijriy 942/ 1535-1536-yili vafot etadi va uni Dehlidagi Nizomiddin Avliyo qabristoniga ko‘mishadi.

Temuriylar davrida (1370-1501, Movarounnahr, 1507-yilgacha Xuroson, 1530-yilgacha Kobul) yashab ijod etgan yirik va sermahsul tarixchi bo‘lgan Xondamir o‘z ijodini Alisher Navoiyning homiyligida boshlagan. “Maosir ul-muluk” dan tashqari «Xulosatul-axbor fi ahvol ul-axyor», “Habib

us-siyar fi axbori afrod ul-bashar”, «Dastur ul-vuzaro», «Makorim ul-axloq» (Alisher Navoiyning hayoti va faoliyatiga bag‘ishlangan) singari asarlar muallifidir (Yusupova, 2006, 27-60 b.).

Shuningdek, u bobosi, yirik tarixchi olim Muhammad Mirxond qalamiga mansub “Ravzat us-safo fi siyar al-anbiyo va-l-muluk va-l-xulafu” (“Payg‘ambarlar, podshohlar va xalifalar tarjimai hollarining yam-yashil bog‘i”)” asarining tamomlanmay qolgan yettinchi jildini nihoyasiga yetkazgan. Xondamir mashhur kishilarning maktublaridan “Nomai nomiy” to‘plamini tuzgan. Humoyun podshoh tomonidan amalga oshirilgan davlat ishlaridagi o‘zgarishlar to‘g‘risida “Qonuni Humoyuniy” asarini yozgan¹. Bobosi Muhammad Mirxondning “Ravzat us-safo” asari yettinchi jildini qoralamadan oqqa ko‘chirgan va unga o‘zgartirishlar kiritgan (Bayoniy, 2015, 161 b.).

“Maosir ul-muluk” (“Podshohlarning ulug‘ ishlari”) nomli kitobda podshoh va donishmandlarning ulug‘ ishlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar yig‘ilgan bo‘lib, uch bobdan iborat: 1 bob: Kayumarsdan Anushervongacha bo‘lgan qadimgi ajam shohlari; 2 bob: Odam alayhissalomdan to Buzurgmehrgacha bo‘lgan donishmandlar va 3 bob: Muhammad s.a.v. va pokiza imomlarning mashhur ishlari to‘g‘risida bo‘lgan. Kitob matni 1993-yili Mirhoshim Muhaddis tomonidan nashr qilingan (Yusupova, 2006, 27-33 b.).

“Xulosat ul-axbor fi bayon al-ahvol al-axyor” (“Yaxshi kishilarning hayotlari to‘g‘risida qisqacha ma‘lumotlar”) asari hijriy 905/1499-yili yozilgan umumiy tarixga oid asar. Muqaddima, payg‘ambarlar, podshohlar, ilm-fan, adabiyot va siyosat arboblarning hayoti va faoliyati to‘g‘risida o‘n maqoladan iborat kitobdir. Uning qo‘lyozmalari Kalkutta, Istambul, Toshkent va Kobul shaharlarida saqlanadi. Kitob fransuz va ingliz tillariga tarjima qilingan (Bayoniy, 2015, 159 b.). Kitobdagi Alisher Navoiyga oid ma‘lumotlar B.Ahmedov tomonidan o‘zbek tilida nashr etilgan (Xondamir, 1985).

«Habib us-siyar fi axbori afrod ul-bashar» -“Bashar ahlining siyratidan xabar beruvchi do‘st” asari ham umumiy tarixga bag‘ishlangan bo‘lib, uni hijriy 927/1520-1521-yili yozishga kirishgan. U muqaddima, xotima va uch bobdan iborat. Har bir bob to‘rt qismga bo‘linadi: 1-bobda johiliyat, islomdan ilgari o‘tgan payg‘ambarlar va arab xalifaligi tashkil topguncha yuz bergan voqealar bayon qilinadi. 2-bob shia mazhabidagi imomlar, umaviya va abbosiya xalifalari, boshqa sulolalar; tohiriylar, safforiylar va somoniylar haqida; 3-bobda Chingizxon, unga zamondoshlar, Temuriylar, Safaviylar, Shayboniylar to‘g‘risida hikoya qilinadi.

«Dastur ul-vuzaro» (“Vazirlar uchun qo‘lanma”) asarida Islom davrining boshlanishidan to hijriy 915/1509-1510-yilgacha bo‘lgan davrda yashab ijod etgan mashhur vazirlar to‘g‘risida ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi. U hijriy 906/1500-1501-yili Sulton Husayn Mirzo va Kamoliddin Mahmud ismli shaxsga bag‘ishlab yozilgan. Muallif kitobni hijriy 914/1508-1509-yili takomillashtirgan. Asar 1938- yili Sa‘id Nafisiy tomonidan Tehronda nashr etilgan (Bayoniy, 2015, 159 b.).

“Makorim ul-axloq” (“Olijanob sifatlar”) Alisher Navoiyga bag‘ishlagan bo‘lib, 1501-yili yozilgan. U 10 bob (maqsad), muqaddima va xotimadan iborat. Kitob o‘zbek tilida M. Faxriddinov va P. Shamsiyev tarjimasini bilan 1941, 1948 va 1967-yillari nashr etilgan edi. 2015 yili 1981 yili A. Bayoniy nashri asosida K. Rahimov tarjimasini nashr etildi (G‘iyosiddin, 1981). “Nomai nomiy”

¹ Яна тарихчининг тўрт асари номи зикр этилади, аммо уларнинг бизгача етиб келгани номаълум.

“Atoqli nomalar”) asari qachon yozilgani ma'lum emas. Unda 1521-1524-yilgi voqealar ham eslatilgan. U 9 bobdan iborat. Kitobda insho ilmida faoliyat olib borgan yetuk olim, fozil kishilar haqida ma'lumot berilib, unda maktub, yorliq, farmon va boshqa hujjatlar namunalari mavjud (Axmedov, 1994, 358-363 b.). “Qonuni Humoyuniy” (“Humoyun qonuni”) kitobini Zahiriddin Muhammad Boburning o'g'li Humoyunga (1508, 1530-1540, 1543-1506) bag'ishlab yozgan, uning davlatni boshqarishda kiritgan yangiliklari to'g'risida. Kitob 1940-yili Kalkuttada Hidoyat Husayn tomonidan inglizcha so'zboshi bilan va 1993-yili Mirhoshim Muhaddis Tehronda nashr etganlar, M. Ahmedov uning asosida nomzodlik dissertatsiyasini yozgan (Axmedov, 1994, 161-162 b.).

Ushbu keltirilgan G'iyosiddin Xondamirning asarlari to'g'risidagi ixcham ma'lumotlar uning sermaxsul olim ekanligini ko'rsatadi. Tarixchining «Habib us-siyar fi axbori afrod ul-bashar» -asari 3 bobida Temuriylar va xususan Bobur bilan bog'liq tarixiy voqealar ham o'rin olgan bo'lib, ularni I.Bekjonov fors tilidan tarjima qilib «Buyuklik xislati» nomi ostida 2011-yili Toshkentda nashr etdi.

Tarixchi G'iyosiddin Xondamirning boburshunoslikka qo'shgan hissasini aniqlash uchun uning “Habib us-siyar” asarida mavjud ma'lumotlarni Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” va Mirzo Muhammad Haydarning “Tarixi Rashidiy” asarlari bilan qiyoslab o'rganishni maqsad qildik.

MUHOKAMA

Zahiriddin Muhammad Boburning ajdodlari, Amir Temur va Temuriylar to'g'risida tarixiy asarlar talaygina, ularning ichidan Abdurazzoq Samarqandiyning “Matlai sa'dayn va majmai bahrayn” asarida bu sulolaning 1470-yilgacha, ya'ni Sulton Abu Sa'id Mirzoning halok bo'lishi va Xuroson taxtiga Sulton Husayn Mirzoning o'tirishi bilan tugallanadi. Dadil aytish mumkinki, G'iyosiddin Xondamir o'zining “Habib us-siyar” asarida Sulton Abu Sa'id Mirzo farzandlari to'g'risidagi ma'lumotlarni yozib, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari uchun asos yaratganday tuyuladi.

“Habib us-siyar”dan tanlab olingan kitobning boshida biz “maqtov xislatli Sulton Abu Saidning shon-shavkatli o'g'illari ahvolining qisqacha zikri (11-32 sahifalar)”da podshohdan qolgan o'n bir nafar shahzodalar to'g'risida, jumladan Boburning otasi Umarshayx Mirzo to'g'risida (23-28 sahifalar) ham ma'lumotlar keltirilgan.

“Boburnoma” matnida biz asosan uch podshoh bo'lgan Sulton Ahmad Mirzo, Sulton Mahmud Mirzo va Umarshayx Mirzolar to'g'risida mukammal, qolgan Sulton Abu Sa'id Mirzo o'g'illari shunchaki zarur joylarda eslab o'tiladi, xolos.

“Tarixi Rashidiy” asarida faqat “Bobur podshohning nasl-nasabi, uning mo'g'ul xoqonlari bilan qarindoshligi tasviri va faoliyati avvali qisqacha bayoni” (248-254 sahifalar) mavjud bo'lib, unda Sulton Abu Sa'id Mirzoning xonlarni Chig'atoy avlodidan ko'tarishga barham berib, Yunusxonni Mo'g'ulistoniga jo'natgani hamda Sulton Abu Sa'id Mirzoning uch o'g'liga uch qizini nikohlab bergani eslatiladi: “Sulton Abu Saidga zamondosh ulug' sayyid, mashoyix va ulamolarni zikri” (32-35 sahifalar) sarlavhasi ostida asosan Xoja Nosiriddin Ubaydulloh va unga marhum Sulton Abu Sa'id Mirzo munosabati yoritilgan.

Shundan so'ng “Zahiriddin Muhammad Bobur podshoh hayoti, tug'ilishidan Samarqand shahri tomonga yurish qilish zamoni”gacha (36-49 sahifalar), “Samarqand tomonga ikkinchi marta yuzlangani” (50-59), “Mirzo Boysung'ur va Amir Xusravshohning Hitori Shodmon tomonga

qo'shin tortgani" (59-61 sahifalar), "Samarqandning Bobur tasarrufidan chiqqani zikri" (61-89 sahifalar), "Muhammad Mazid Tarxonning Sulton Ali Mirzo bilan yovlashgani...zikri" (90-92 sahifalar), "Muhammad Mazid Tarxonning Bobur huzuriga ketgani zikri" (92-96 sahifalar), "Muhammad Shayboniyxon hayoti...zikridagi gaplar" (97-103 sahifalar), "Muhammad Shayboniyxonning Samarqand va Buxoro tomon yurishi" (104-111 sahifalar), "Sulton Ali Mirzo va Xoja Yahyoning shahid bo'lgani zikri" (111-117 sahifalar), "Ba'zi yomon ishlar ... zikri" (117-119 sahifalar), "Bobur podshoh ko'rgan tush... zikri" (119-121 sahifalar), "Samarqand shahrining fath bo'lgani" (122-134 sahifalar), "Podshohning Samarqand shahriga berkingani"...(135-145 sahifalar), "Podshohning Samarqandni tashlab chiqqani zikri" (145-147 sahifalar) kabi Movarounnahrda voqealar bayon etilgan.

Bularning aksariyati "Boburnoma"da ham mavjud. Lekin ikkala manba ma'lum darajada bir birini to'ldiradi. Lekin Zahiriddin Muhammad Boburning tug'ilishi tafsiloti "Boburnoma"da mavjud emas. Biroz qisqaroq tahririda "Tarixi Rashidiy"da mavjud.

Umuman, G'iyosiddin Xondamir ma'lum darajada Movarounnahr tarixini imkoni doirasida yoritilgan, deb xulosa qilish mumkin.

Kobul voqealari Sulton Abusa'id Mirzoning Ulug'bek Mirzo Ko'ragon ismli o'g'li tarixi (28-29 sahifalar) dan boshlab yoritilgan va uning o'g'li Mirzo Abdurazzoq qisqa vaqt podshoh bo'lgani, keyincha Kobulni Mirzo Muqim tomonidan egallanishi, undan so'ng Zahiriddin Muhammad Bobur hokimiyatga kelishi bayon qilingan. "Kobulning Muqim Arg'un tasarrufiga kirgani zikri" (147-148 sahifalar), "Badiuzzamon Mirzoning Shayboniyxonga qarshi qo'shin tortgani... va orqaga qaytgani zikri" (149-152 betlar), "Badiuzzamon kishilari fitnasi va Shayboniyxonning Balxga yo'nalgani" (152-156 sahifalar), "Shayboniyxonning... Balx mamlakat ufqida balqib chiqishi" (157-163 sahifalar), "Sulton Mahmudxon va Olachaxonning...Muhammad Shayboniyxon o'rtasida ro'y bergan urush" (164-166 sahifalar), "Amir Muhammad Boqirning... Bobur huzuriga kelgani" (167-170 sahifalar), "Bobur podshohning Kobul shahrini tasarrufiga kiritgani zikri" (170-172 sahifalar) ikkinchi marta bayon etilgan.

Shu bilan birga Xuroson voqealari ichida "Badiuzzamon Mirzoning zikri" (173-175 sahifalar), "Badiuzzamon Mirzoning Shayboniyxonga qarshi yo'nalgani" (175-178 sahifalar), "Badiuzzamon mirzoning...Balxob tomonga yo'nalgani" (179-180 sahifalar), "Badiuzzamon Mirzoni Qandahorga borgani" (180-182 betlar), "Xuroson sultonlarining Shayboniyxon bilan to'qnashish... zikri" (182-186 sahifalar), "Bobur podshohning Murg'ob daryosi bo'yida Xuroson sultonlariga qo'shilgani" (186-192 sahifalar), "Balxning Shayboniyxon tasarrufiga kirgani" (192-196 sahifalar), "Badiuzzamon Mirzoning Yayloqi Maralga ketgani zikri" (196-203 sahifalar), "Xuroson hokimlari va askarlarining tarqalib ketgani" (203-205 sahifalar), "Hirot ulug'larining Shayboniyxon huzuriga yetishgani" (205-208 sahifalar), "Ulug' vazirlarning Hirot shahriga kirgani" (209-212 sahifalar), "Ixtiyoriddin qal'asi" (213-215 sahifalar), "Xurosonda hodisalar" (216-220 sahifalar), "Badiuzzamon va Muzaffar Mirzolarining Jurjon viloyatiga kelgani" (221-224 sahifalar), "Shayboniyxonning Eron mamlakatiga yurishi" (224-229 sahifalar), "Sulton Husayn Mirzo o'g'illari" (229-258 sahifalar), "Shoh Ismoil Xuroson fatxi" (258-261 sahifalar), "G'alaba alomatli askarlarning yo'nalgani" (261-265 sahifalar), "Sultonlik jangining ro'y bergani" (265-273 sahifalar), "Shoh Ismoilning ovga chiqqani" (273-275 sahifalar), "Bobur Podshoh Movarounnahrda yurish bayoni" (276-283 sahifalar), "Najmi Soniy bayoni" (284-290 sahifalar), "Shoh qo'shinining Mashhad shahriga yetishgani" (291-292 sahifalar),

“Qutlug‘ Mavkabning Nahjavon qishloviga ketgani” (292-294 sahifalar), “Xuroson mamlakatlarini boshqaruvchi Amir Sulton ahvoli” (294-297 sahifalar), “Shu kunlarda ro‘y bergan voqealar (298-302 sahifalar) bayonidan iborat.

Ushbu kitobdagi voqealar bayoni hududlar va sulolalar Temuriy, Shayboniy va Safaviylar tarixiga daxldor juda ko‘plab ma‘lumotlarni qamrab olgani hamda tarjimon tomonidan tanlab olingan ma‘lumotlar qisman Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti, qarindoshlari, uch sulola vakillarining o‘zaro kurashlari tafsiloti mavjudligi bilan ajralib turadi. Xondamir asaridagi ma‘lumotlar ma‘lum darajada “Vaqoyi”-“Boburnoma” kitobida mavjud bo‘lmagan bir qism voqealarni yoritgani bilan qimmatlidir.

G‘iyosiddin Xondamirning “Habib us-siyar” asaridagi Xuroson va Kobulda bo‘lgan voqealar tafsiloti Mirzo Muhammad Haydarning “Tarixi Rashidiy” asarida ham mavjud emas. Faqat Movarounnahrda Boburning so‘nggi yurishiga oid ma‘lumotlar ikkala kitobda mavjud bo‘lib, alohida “Boburnoma”da yoritilgan emas.

G‘iyosiddin Xondamirning boburshunos sifatidagi xizmati to‘g‘risida shuni aytilish kerakki, ularning yoshi ulug‘ va tajribasi Zahiriddin Muhammad Boburdan ko‘p bo‘lishiga qaramay, ijodda ma‘lum darajada o‘zidan yosh zamondoshining yangiliklarini o‘zlashtirish hamda uning hayotini ham yoritishga intilgani diqqatga sazovor.

XULOSA

G‘iyosiddin Xondamirning “Habib us-siyar” va “Xulosat ul-axbor asarlaridagi Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti va uning zamondoshlari to‘g‘risidagi “Boburnoma” asari va mirzo Muhammad Haydarning “Tarixi Rashidiy” asaridagi ma‘lumotlarni qiyosiy o‘rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. G‘iyosiddin Xondamirning Zahiriddin Muhammad Boburning hamma amakilari, Sulton Abu Sa‘id Mirzo o‘g‘illari to‘g‘risidagi ma‘lumotlari “Boburnoma” va “Tarixi Rashidiy” asarida mavjud emas.

2. Zahiriddin Muhammad Boburning tug‘ilishi va yoshligi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar “Tarixi Rashidiy”ga nisbatan to‘liq, ular “Boburnoma”da umuman yo‘q. Demak G‘iyosiddin Xondamir asaridagi Boburning bolaligi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar boburshunoslikka qo‘shilgan hissa deyish mumkin.

3. G‘iyosiddin Xondamirning “Xulosat ul-axbor” va “Makorim ul-axloq” asarlaridagi Alisher Navoiy va uning zamindoshlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar, “Boburnoma”, “Tarixi Rashidiy” asarida yangi tahrirda qisqaroq qilib qayta bayon etiladi. Bunday ma‘lumotlar Xondamirda batafsil, ammo “Boburnoma”da juda ixcham. “Tarixi Rashidiy”da ular bayonida ayrim o‘zgarishlar mavjud.

4. G‘iyosiddin Xondamirning XV asr oxiri Hirotidagi o‘z zamondoshlari va Alisher Navoiy to‘g‘risidagi ma‘lumotlar juda mukammalligi bilan ajralib turadi. Bobur Mirzo ularni ixcham, lekin o‘ziga xos tarzda eng muhim xususiyatlarini bayon etish bilan cheklanadi. “Tarixi Rashidiy”da Xuroson madaniy hayoti imkon darajasida yoritilgan. Umuman, uchala tarixchilar asarlari XV asr oxiri Hirot madaniy hayoti va unda Alisher Navoiyning homiylik faoliyatini yoritishda bir-birlarini to‘ldiradi, degan xulosaga kelish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Аҳмедов Б. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVIII веков, - Ташкент: "Фан", 1986, -стр. 33-37.
2. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар, -Тошкент: "Ўқитувчи", 1994.
3. Баёний А. Хондамирнинг ҳаёти ва ижоди / Ғиёсиддин Хондамир.
4. Макорим ул-ахлоқ. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015.
5. Ғиёсиддин бин Хумомиддин Хондамир. Буюклик хислати.-Тошкент: "Sharq", 2011.
6. Ғиёсиддин Хондамир. Макорим ул-ахлоқ /1981 йилги А. Баёний нашри асосида К. Раҳимов таржимаси. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.
7. Миклухо-Маклай Н. Д. Хондамир и "Записки Бабура" // Тюркологические исследования.-Москва-Ленинград, 1963.
8. Редакция по всеобщей истории Хондемира ("Хабиб ас-сийар") // Письменные памятники и проблемы истории культуры народов востока: Тез.докл. 3 годоч.науч.сес. ЛОИНА, май 1967.-Ленинград, 1967.
9. Хондамир. Хулосат ул-ахбордан /Б. Аҳмедов таржимаси/ Навоий замондошлари хотирасида.-Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
10. Юсупова Д. Ю. Жизнь и труды Хондамира.-Ташкент: "Фан", 2006.